

☆ محمد اشفاق صدیقی
☆☆ پروفیسر ڈاکٹر سید علی رضا

ڈاکٹر یونس احقر دے فلسفہ خیر تے شر دا ویروا

Abstract:

This research article is about the approach of Philosophy of Virtue and Vice, which is discussed from the Punjabi poetry of famous poet Dr. Younas Ahqar. He has adopted many rhymes schemes in his Punjabi poetry about the virtue and vice which gives us awareness to adopt the desirable character, behaviour and habits for the happiness of human being and to avoid the undesirable behaviour and habits like greed, lust and pride which destroy the prosperity of society. Article is critically analysed by An example of his Punjabi poetry which realize the true meaning of virtue to mend the behaviour in the society for social peace and to avoid unbearable activities. The ultimate reality is that man can not succeed in his life with out avoiding the bad manners and cruel behaviour.

Keywords: Dr Younas Ahqar, s Philosophy of Virtue and Vice, Source of awareness of happiness and social peace.

خیر آفاقی سچائی اے۔ دُنیا دے سب دھرماں، قومماں تے طبقیماں وچ خیر دے جذبے
نوں اچھیا مقام حاصل اے۔ خیر دے ذریعے سماج وچ امن تے سکون ودھدا اے جدوں کہ شر

اک اجنبی غیر اخلاقی بُرائی اے جس نوں دُنیا دی ہر قوم، مذہب تے طبقے دے لوک ناپسند ای نہیں کردے سگوں شر دی مخالفت تے مزمت وی کردے نیں۔ کیوں بے شر معاشرے وچ بے سکونی تے بد امنی دے ودھان دا باعث بن دا اے۔ انسان جملی پکھوں خیر تے شر دیاں صلاحیتاں دا مالک اے۔ اللہ تعالیٰ نے انسان نوں دُنیا وچ خیر تے شر دی راہ نوں منتخب کرن دا اختیار دتا اے۔ انسان دے چنگے عمل دُنیا وچ کامیابی تے آخرت وچ نجات دا ذریعہ بن گے جدوں کہ انسان دے کوہجھے تے بھیڑے عمل دُنیا وچ وی اوہنوں برباد کردے نیں تے اخیر وچ وی سزا دا کارن بن گے۔

اللہ تعالیٰ دا فرمان اے:

من يعمل مثقال ذرۃ خیر یرۃ و من یعمل مثقال ذرۃ شر یرۃ
(سورہ الزلزال: 7: 99)

ترجمہ: جو ذرہ برابر نیکی کرے گا وہ اوہنوں دیکھے گاتے جو ذرہ برابر برائی کرے گا وہ اوہنوں دیکھے گا۔

خیر دی راہ اُتے چلن والے دی رُوح پُرسکون تے دل مطمئن رہندا اے جدوں کہ شر دی راہ بے سکونی، اضطراب تے بے چینی پیدا کرن دا موجب بن دی اے۔
نبی کریم ﷺ دا فرمان اے:

”نیکی چنگے اخلاق دا ناں اے تے گناہ اوہ اے جھہڑا تہاڈے دل وچ
کھٹکا پیدا کرے تے لوکاں نوں دسنا چنگانہ لگے۔“ (1)

خیر اوہ سعادت اے جھہڑی انسان نوں حق دی پچھان کرن دا شعور دیندی اے تے شر اوہ بدی اے جھہڑی انسان دی سُرَت گوا دیندی اے تے انسان چنگے مندے وچ تمیز کرن دے قابل نہیں رہندا۔ محمد رفیع اللہ نے ”فہم دین“ وچ خیر تے شر دی اُنچ وضاحت کردے نیں:

”خیر و شر کی فلسفیانہ اصلاح میں خیر سے مراد نیکی اور شر سے مراد بدی ہے۔
چنانچہ کسی چیز کو انسان کا نیکی اور اچھائی قرار دینا، اسے معاشرے میں خیر
بناتا ہے اور کسی چیز کو اس کا بدی اور برائی قرار دینا، اسے شر ٹھہراتا ہے۔“ (2)

ڈاکٹر یونس احقر (1943ء-2024ء) دا پنجابی غزل دے سرکڈھویں شاعر اں وچ

شمار ہوندا ہے۔ اوہناں نے غزل نوں اظہار دا ذریعہ بنایا ہے۔ اوہناں پنجابی غزل وچ اپنے عملی مشاہدے تے تجربے راہیں معاشرتی، سماجی، سیاسی، نفسیاتی، ثقافتی تے اخلاقی قدراں دی نمائندگی کیتی ہے تے جدید غزل دے رجحان ساز شاعر دی حیثیت نال نویکلی پہچان بنائی ہے۔ اوہناں دی شاعری انسان دی حیاتی دے مقصد دا وی بھرواں ادراک رکھدی ہے۔ اوہناں نے سنجیدہ لب و لہجے وچ معاشرتی قدراں دے بحران نوں عصری تقاضیاں دی بت موجب اُگھیر کے سامنے لیاندا ہے تاں بے معاشرے وچ عمل دی راہ اختیار کردیاں بے عملی تے اخلاقی زوایاں دے فقدان دے سدھار لئی اُپا کیتا جاسکے۔ اوہناں دی شاعری وچ سماجی تے اخلاقی قدراں دے سدھار دا کرب تے درد، دا اُگھڑواں احساس موجود ہے۔ ایہ احساس ای قارئین دے ضمیراں نوں اندروں جھنجھوڑدا ہے تے سدھی راہ اُتے تُوں دا گمان وی سانجھا کردا ہے۔ اوہناں دی سوچ دا سفر انسان نوں خیر تے شروع تمیز قائم کرن دے گناں دی جاچ دسد اے۔ نیکی تے بدی وچ اوہ انسان ای امتیاز قائم کرسکدا اے جیہڑا حقیقت نوں قبولن دا جگرتے سمہا رکھدا ہووے ورنہ کئی واری تاں انسان اُوبھ، حرص، ہنکار، کرودھ تے نفس دے ہتھے چڑھ کے گراہے پے جاندا ہے۔ اوہ اپنی اصل پہچان نوں بھل جاندا ہے تے عارضی دُنیا دیاں شیواں نوں سمہ کجھ سمجھ کے اوہناں اُتے ملھ مارن لگ پیندا ہے۔ جیہدی کارن اوہ معاشرے وچ جبر، شر، نفرت، فساد تے ظلم دی راہ اُتے تُوں پیندا ہے تے حقیقت توں دُراڈے چلا جاندا ہے۔ انسان دے دل تے دماغ تے ای نہیں سگوں حواسِ خمسہ اُتے حیوانیت دے پرچھانویں قبضہ کر لیندے نیں۔ حرص دی دیوی دماغ نوں متعفن کردیندی ہے تے انسان اپنے پرانے دی پہچان وی بھل جاندا ہے۔ جیہدے کارن اوہ سماجی و اخلاقی قدراں د امان کرن دی بجائے اپمان کردا ہے۔ جتھوں خیر تے شر دی تمیز ختم ہو جاندی ہے۔ نفسا نفسی نے کئے ای خاندان، قبیلے، قوماں تے دیس تباہ کرتے نیں۔ اوہناں نے حقیقت دے پرنگ اپنے آل دوال دا مشاہدے نال ای خیر تے شر وچ تمیز کرن دی ہوک دتی ہے تے اپنی ہوک داغلی تے خارجی جذبیاں دے رنگ ڈھنگ وچ لوکائی نال سانجھی کیتی ہے۔ جدوں کہ حقیقت وچ اوہناں دی شاعری انسان نوں حقیقی جذبیاں نال جُون دی فکری دعوت دیندی ہے تے خیر دی راہ اُتے تُوں دیاں معاشرے دی تعمیر و ترقی دا عملی طور تے حصہ بنن دی پیرنا دیندی ہے۔

ڈاکٹر نوید شہزاد اوہناں دی تصنیف ”وکھ اڈاری لگے“ دے دیباچے وچ لکھدے نیں:

”یونس احقر دیاں جڑھاں اپنی دھرتی وچ ڈھیر گہریاں نیں۔ اوہ آل دوالے
دے دکھ درد محسوس کردیاں بھوئیں تے بھوئیں وایاں دی گل کردے
نیں۔ اوہ ہر مظلوم دے سنگی نیں۔ اوہناں دی شاعری وچ رجائیت دا پہلو
ڈھیر نمایاں اے جے کدھرے قنوطیت دی کوئی پرت دکھالی دیندی وی
اے تاں اوہ وی آساں، امیدال دے ہتھوں کھن دا جھورا اے۔“ (2)

اوہ معاشرے وچ انسان نوں ہمت تے عزم نال اپنی عزت و آبرو دی حفاظت کرن دا
گر دسدے نیں۔ اوہ لوک کدی سر اچا کر کے نہیں جیندے جیہڑے خیر تے شر وچ فرق کرن دا
ہنر بھل جاندے نیں تے سدھی راہ دیاں اوکڑاں، رکاوٹاں، ظلم تے ناانصافی نال متھالان دا
حوصلہ نہیں رکھدے۔ اوہ قوماں غلامی دی ابر زندگی بسر کردیاں نیں جیہڑیاں اپنے حقوق نوں
حاصل کرن لئی لڑ دیاں نیں۔ سرنیواں کر کے بے عزتی نال جینا کوئی حیاتی دامتصد نہیں سگوں راہ
وچ حائل چٹاناں نوں توڑ کے راہ ہموار کرن نال ای حقیقی آزادی تے سکھ دادان پٹنا ہوندا اے۔
اوہ اپنی تصنیف ”وکھ اڈاری لگے“ وچ آکھدے نیں:

اوہناں دے سر کدی نہیں اُچے ہو سکدے

جیہڑیاں پھلاں ڈردیاں رہن چٹاناں توں (4)

اوہناں دی شاعری وچ معاشرتی قدراں دے بحران دی چپتا نے ای خیر تے شر دے سنگھڑ
جذبے دی صورت وچ اکھراں دا مہاندرا وضع کیتا اے۔ عارف عبدالمستین (1923ء-2001ء)
اپنے مضمون ”قدراں دے بحران دا شاعر۔۔۔۔۔ یونس احقر“ وچ لکھیا اے:

”یونس احقر دی شاعری دے حوالے نال اپنے معروضیاں دی درستی دا
احساس کردان توں پہلاں ای گل آکھنی مناسب معلوم ہوندی اے پئی خیر تے
شر دیاں اصطلاحواں داسدھے سبھا ورتارا شاعری وچ کچھ ایڈا ضروری نہیں
ہوندا۔ جس ویلے اک شاعر نیکی تے بدی، سچ تے جھوٹ، انصاف تے بے
انصافی، سہین تے کوہجھ، مساوات تے اوج نیچ، امن تے جنگ وغیرہ دا
ذکر کر رہیا ہوندا اے تے اصل وچ اوہ خیر تے شر دکھیا ای کر رہیا ہوندا

اے فیر جدوں اوہ چان تے ہنیر، دن تے رات، بہارتے خزاں، باغ تے
تھل وغیرہ دی گل کر رہیا ہوندا اے تے اصل وچ اوہ علامتاں دا اوبلا
ورتدیاں ہویاں خیر تے شر دیاں الجھناں دا ویروا ای کر رہیا ہوندا اے۔
یونس احقر دی شاعری وی اظہار دے لبہاں ای وسیلیاں توں فیدا چکدی
ہوئی ساڈے سامنے خیر تے شر توں اوس عصری تناظر وچ پیش کردی اے،

جھہڑا اوبناں دے شدید بحران نال عبارت ہے۔“ (5)

انسان دے کھیر و کھیر و ہون دا وڈا المیہ نفس پرستی، ذاتی مفاد پرستی، لوبھ تے اپنے آپ
نوں عقل گل سمجھنا اے۔ حالاں آں کہ اسلام نے انسانی حقوق دے تحفظ دا خیال رکھن دا سمجھا دتا
اے۔ انسان اگر اسلامی تعلیمات اُتے عمل کرے تے بہت سارے مسئلے دامل بغیر فساد تے
لڑائی جھگڑے توں ای ہو جاندا اے۔ اسلام امن و محبت دا گوارہ اے اوہ دوسریاں دیاں لُٹاں
تھوڑاں دا خیال رکھن ول رجوع کرواندا اے تے امن، صلح تے آپسی محبت نال رہن دا درس
دیندا اے۔

ڈاکٹر یونس احقر (1943ء-2024ء) دی فکر وچ خیر تے شر دیاں قدراں دا بحران
صرف عائلی مسئلے دے حل ول ای دھیان نہیں کرواندا سگول کل انسانیت نوں وی پیار محبت،
الفت تے ہمدردی دی سانجھ بنان ول مہاڑ کرواندا اے۔ اوہ منافقت دی بجائے مخلص تے مفید
فرد بنن دا سمجھا دیندیاں آکھدے نیں:

میں چاہناواں سارے رل کے ڈار بنا کے اڈیئے

اوبناں دی ایہ ضد اے وکھرے وکھرے ڈیرے رکھیئے (6)

رب کائنات نے کائنات دی ہر شے نوں فطری حُسن دے مطابق مقام دتا اے۔ بے دُنیا
دیاں ساریاں قوماں فطری اصولاں دی پابندی کرن دے نال نال دوجیاں دے حقوق کھوہن دا
جتن نہ کرن تے کوئی وگاڑ معاشرے وچ پیدا ای نہ ہووے۔

ڈاکٹر محمد یونس احقر سانجھے سماج دی بنیاد نوں انسان دوستی دے رنگ ڈھنگ وچ بیان
کردے نیں۔ اوہ انسان دوستی لئی انسان نوں سیاریاں وانگ اپنی اپنی حد وچ رہن دا سمجھا
دیندے نیں۔ ایہ حقیقت اے کہ انسان ای وگاڑ پاؤندا اے تے انسان ای معاشرے نوں سنوارن

دا کارن بن دا اے۔ سماجی تے عالمی پدھرتے انسان نے پیار محبت تے الفت نال سانجھے پیار دی دُنیا وسائی ہوئی اے۔ اوہ دسدے نیں کہ بے ساری دُنیا دے انسان شرنوں چھڈ کے اپنی اپنی حدود وچ رہن، دیس آپس وچ نہ اُلجھن تے عالمی پدھرتے قوماں آپس وچ لڑائی جھگڑا نہ کرن، تاں ای حقیقی عالمی برادری دا خواب پورا ہو سکدا اے۔ خیر دی راہ اُتے تے تُو دیاں انسان دوستی دی صورت وچ دیس امن دا گوارہ بن سکدے نیں۔ اوہ آکھدے نیں:

دیاں دے نال دیس نہ اُلجھن قوماں نال نہ قوماں کھہن

بندے بے سیاریاں وانگوں اپنی اپنی حد وچ رہن (7)

خیر انسان نوں نیکی، اچھائی تے بھلائی ول پریردی اے۔ ایہ ربی صفتاں دے مظہر دی صورت وچ انسان وچ ظاہر ہوندی اے۔ کیوں بے خیر دا منبع حقیقت الہی اے۔ جیہڑا انسان حقیقت نال اپنا روحانی سمبندھ مضبوط رکھدا اے اوہ ہمیشہ خیر دا ای داعی بن دا اے تے شرتوں ہمیشہ ڈراڈے رہندا اے۔ جدوں کہ شر انسان نوں بدی، نفرت، دشمنی تے ظلم ورگے بد خصلتاں نال مُعلق کردا اے جیہدا مصدر بد عملی تے منفی قوتاں نیں۔ شر دا تعلق انسان دے نفس نال اے جیہڑا لوبہ، لالچ تے کرودھ تے ہنکار ورگیاں بد خصلتاں انسان دے خمیر وچ پیدا کردا اے۔

ڈاکٹر محمد یونس احقر دی فکر انسان نوں خیر دے نال گوڑھی جوت رکھن دی پریرنا دیندی اے۔ اوہ انسان نوں خیر دی راہ اُتے تے تُو ن لئی صبر تے قناعت نوں عملی طور اپنے تن من اُتے لاگو کرن ول دھیان کرواندے نیں۔ کیوں بے خیر نوں حاصل کرن لئی صبر تے شکر بہت ضروری اے۔ جدوں کہ اوہ انسان نوں شر دیاں بد خصلتاں لوبہ تے حرص توں بچن دا سچھا دیندے نیں۔ تاں بے انسان نفس دیاں سدھراں توں بچ کے پاکد امنی حاصل کر سکے۔ اوہ آکھدے نیں:

صبر، قناعت والے خیمے کھلے کر کے لایئے

حرص ہواتے لوبھاں والے سوڑے گھیرے رکھینے (8)

شر انسان دے خمیر وچ منافقت دا عنصر موجود اے۔ اوہ انسان نوں وفاداری توں دور کردا اے۔ شر دے ہتھے چڑھیا انسان دوسریاں لئی راحت دا سبب نہیں بن دا سگوں دو جیاں دا سکون برباد کرن وچ ای ساریاں توانائیاں صرف کر دیندا اے۔ اوہ شیطانی موسیاں دی وجہ توں حد تے کبر ورگیاں بڑیاں عاداتاں نال معاشرے وچ فساد پھیلاندا اے۔ اوہ امن دی تھاں نفرت

تے دشمنی دابی بوند اے۔ اوہ کدی وی اتفاق محبت والی سانجھ وچ حصہ نہیں پاؤندا۔ شر نے ہمیشہ ڈاراں نوں کھیر وکھیر وای کیتا اے۔

ڈاکٹر محمد یونس احقر دی فکر انسان دے منافقانہ رویے دی تندیا کردی اے۔ اوہ حقیقت نوں بیان وچ کوئی اوبلا نہیں رکھدے۔ کیوں جے اوہناں نے اپنے من نوں اجلے شیشے وانگوں صاف کیتا ہویا اے۔ ایس لئی جو کجھ اوہناں دے من شیشے دے سامنے آؤندا اے اوہ بے خوف ہو کے بیان کر دیندے نیں۔ اوہ شر دے منافقانہ حیلیاں نوں بے نقاب کردیاں آکھدے نیں:

سانجھاں والی ایہ شکل وی ساری دُنیا چاری لگے

ڈاراں نال رہیاں وی سب دی وکھ اڈاری لگے (9)

ڈاکٹر محمد یونس احقر دی فکر حقیقی طور تے خیر تے شر وچ نکھیڑا کردی دسدی اے۔ کیوں جے اوہناں نے سچ تے کوڑھ وچ فرق کرن دا شعور سانجھا کیتا اے۔ اوہ انسان نوں اپنا من پوتے رکھن لئی دل وچوں کبر، کرودھ تے نفرت نوں کڈھن ول دھیان کرواندے نیں۔ ایہ سچ اے کہ انسان جدوں اپنے من وچوں لالچ، بھر، حمد تے نفرت نوں ختم کر دیندا اے تے اوہ ربی صفات نال جڑ جاندا اے تے انسان دی ذات وچوں لا محالہ خیر دا عنصر ای جنم لیندا اے۔ اوہ آکھدے نیں:

دل دے نگر وں کبر کڑود دے کوٹھے ڈھائے پھنگے

نال اچھج دے نفرت والی کندھ اُساری نالوں (10)

آج دے دور وچ انسان ظاہر تے باطن دے تضاد دا شکار اے۔ انسان دا منافقانہ رویہ انسان نوں خیر توں دُورا ڈے کر رہیا اے۔ اوہ اپنے مشاہداتی تجربے نال حقیقت نوں اُگھیڑ کے من وعن اَلیکدے نیں کہ سماجی پدھرتے لوکائی اسلامی و اخلاقی قدراں نال کس طرح ہتھیار چاری کردی پئی اے تے انسان شر دیاں شیطانی قوتیں دے پیچھے دی گرفت ول جاری اے۔ اوہ آکھدے نیں:

ظاہر جہیا وی رہیا تئیں اج کل باطن ایہدا

بندہ اپنے آپ توں کسراں خول اُمارے (11)

مختصر یہ کہ ”ڈاکٹر یونس احقر دے فلسفہ خیر تے شر دا ویروا“ انسان نوں خیر دیاں ابدی صفتاں نال جڑ کے معاشرے وچ دو جیاں لئی راحت، سکون تے امن دے ودھالئی کاوشاں کرن دا آہر دیواندا اے تے آپسی محبت دے سانجھے جذبے نوں دلاں وچ پیدا کرن ول دھیان کرواندا اے۔ جدوں کہ شر دیاں بڑیاں خصلتاں توں من نوں پوتر کھن دا سمجھا دیندا اے۔ تاں بے انسان نفس دیاں سدھراں دے پیچھے لگ کے سدھی راہ توں ڈراڈے نہ پلا جاوے۔ حقیقت وچ اوہناں دا فلسفہ خیر تے شر انسان نوں لوبھ، کرودھ، ہنکار، کبر تے حسد دی آگ توں بچن ول پریردا اے تے خیر دیاں سچ، عدل، محبت، اُلفت تے نیکی ورگیاں چنگیاں خصلتاں نوں عملی طور تے اپنا کے نہ صرف لوکائی دی خدمت دا جذبہ دان کردا اے سگوں انسان نوں اپنی حقیقی جڑ ت رب نال پکیری کرن دا شعور وی سانجھا کردا اے۔

References:

- * Research Scholar Ph.D Punjabi, IPCS, University of Punjab, Lahore
- ** Professor, Department of Kashmiryat. Punjab Univeristy, Lahore
- 1. Abu Eisa Muhammad Tirmzi- Sunnan Tirmzi, Kitab Uzuhid Un Rasool Allah (SAW) Hadith:3956
- 2. <https://www.almawrid.org> Dated:05-05-2025 Time: 10:30 AM Monday
- 3. Younas Ahqar, Dr- Waakh Udari Laggay (Lahore: Punjabi Foundation Lower Mall 2009) 27
- 4. As Above , 46
- 5. Younas Ahqar, Dr- Souch Da Safar (Lahore: Aqdas Publication, 1979) 10
- 6. Younas Ahqar, Dr- Waakh Udari Laggay, 33
- 7. As Above, 105
- 8. As Above, 34
- 9. As Above, 35
- 10. As Above, 38
- 11. Younas Ahqar, Dr- Souch Da Safar, 47

